

פירוש אברבנאל לחומש ויקרא

פרשת בחוקותי

מבחר מפירוש אברבנאל

בחירת הטקסטים, עיצוב, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
הכותרות – [בסוגריים מרובעים] - נוספו על ידי העורך
השאלות והתשובות אוחדו למסגרת תוכן אחת.

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
<http://www.hebrewbooks.org/44335>

- 2.....[מדוע ייעודי התורה הם שכר גשמי?]
- 4.....[הברכות שבפתח פרשת בחוקותי]
- 8.....[הקללות]
- 8.....(יד) ואם לא תשמעו לי
- 12.....ואם תלכו עמי קרי
- 13.....[מהי חית השדה?]
- 13.....[והלכתי עמכם בקרי]
- 15.....[גלות ראשונה וגלות שנייה]
- 17.....[חשבון שנות החורבן]
- 19.....[נבואת ירמיהו על הגלות]
- 20.....[גלות בית שני]
- 21.....[והתוודו את עוונם]
- 22.....[וזכרתי את בריתי... והארץ אזכור]

אתר דעת תשע"ה

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

פרשת בחקותי

[מדוע ייעודי התורה הם שכר גשמי?]

השאלה הא'

למה זה היו ייעודי התורה ושכרה כולם דברים גשמיים, כמו שזכרו בברית הזה, ולא יעדם בשלמות הנפשי, ושכר הנשמה אחר המות באשר הוא סוף כל האדם והצלחתו האמיתית וטובות העצמי. וכבר שות שתו השערה האויבים עם הכתוב הזה, וכחשו היות לישראל שכר נפשי אחר המות מפני זה.

גם יקשה איך יהיו התבואות כפי שמירת המצות, ויהיה שכר שומר מצווה לתת מטר ארצו בעתו, ולחוטא שיעצור את השמים ולא יהיה מטר. והנה אזכור אחר זה דעות החכמים בהיתר זה.

תשובה לשאלה א

כבר נתקשתה השאלה הראשונה אשר זכרתי על המחברים כולם למה היו יסודי התורה ושכר מצוותיה דברים גשמיים כולם, ואין בהם דבר מהשכר המגיע לאדם אחר המוות. ואני **בספר צדק עולמים** אשר עשיתי, שער ראשון פרק ע"ט, הבאתי ראיות רבות מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים, מורות על ההשארות והעונג הנפשי המגיע לצדיק אחר המות, והעונש הנמרץ המגיע לרשע שמה. ודי בזה להכחיש הטענה הזאת ולבטל כוחה.

אמנם תישאר השאלה לא בכללות התורה, כי אם בדברי הברית הזה, שביארה התורה השכר הניתן על שמירת המצוות ואיכות הקללות ועונש הרשעים העוברים עליהם. ואם היה השכר הרוחני הוא העקר הראשון אשר עליו תפנה התורה, למה שתקה מלזכרו כאן, ויעדה בשכר הגופני הכלה והאבד, ושמוהו תכלית המעשים התוריים.

והנה במקום הנזכר אספתי על השאלה הזאת שבע תשובות, שכפי העיון הטוב אפשר להשיב עליה, וזכרתי בכל אחד מהן מי הוא זה ואיזה הוא מחכמי אומתנו אשר העיד עליה, עם תוספות ביאור וחוזק דעותיהם. ועתה מפני יוקר הדרוש הזה אזכרם פה, אבל יהיה בקצור גדול נסמך על מה שכתבתי שמה.

ריש מילין אומר: ואתה המעיין תן חלק לשבע התשובות האלה, הט אוזנך ושמע דברי חכמים, ולבך תשית לדעתי - היא התשובה השביעית, כי היא ישרה בעיני.

[הערת עורך: הבאנו כאן רק את התשובה השביעית שהיא לדברי אברבנאל "ישרה בעיני".]

היעודים הגשמיים שנזכרו בדברי הברית הזה, לא היה אפשר שיכנס בהם שום יעוד רוחני כלל. לפי שהיעודים כאלה היו כוללים לכל האומה. כי הנה ריבוי הגשמים וברכת

התבואות וניצחון האויבים ושאר הדברים שנזכרו כאן, כולם הם כוללים אל האומה כי לא יתכן שיהיו היעודים האלה לאדם אחד, ולשכניו הרעים יהיה הדבר בהפך. אבל היה הברית עם כלל ישראל, והברכות והקללות כפי כללותם ורובם.

לכן נאמרו בפרשה הזאת בלשון רבים: אם בחקותי **תלכו** ואם לא **תשמעו**. וגם בפרשה והיה כי תבוא, שנאמרו בלשון יחיד, כולם הם כנגד האומה: יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תשים עליך, ישא ה' עליך גוי מרחוק, שהם כולם ייעודים כנגד האומה. ולכך היו כולם גשמיים, לפי שניתנו אל האומה כפי רובם במצות ובעבירות.

אמנם ייעודי הנפש, אינה אלא לכל איש ואיש מישראל בפרטיות, לפי שבטובות הגשמיות העולם או העיר או העם נדון אחרי רובו. ולכך בבוא עליהם צרה וצוקה, פעמים ייספה הצדיק בעוון העיר. מפני שהגזרה כוללת תבטל את הפרטים. מה שאין כן הדבר בענייני הנפש, כי הנפש החוטאת היא תמות, ולא יהיה האדם נידון בשכר עונש נפשי, אלא כפי מעשיו הפרטיים, לא כפי הכלל. שאף שתהיה האומה בכללה צדקת, ראויה לחיי העולם הבא, אם היה בתוכה אדם רשע, לא יציל את נפשו בגללה, כי הוא בחטאו ימות, והבדילו ה' לרעה מכל עמו, ולא יזכה לחיי העולם הבא למען ריבוי הצדיקים אשר בקרבה.

הנה מפני זה היה ראוי שיהיו היעודים הכוללים את האומה ונדונים עליה כפי רובה, יעודים גשמיים בהכרח, כי בהיות רובם צדיקים יקבלו את הטוב, ואם רובם רשעים יענשו בכל אלות הברית.

אמנם השכר והעונש הנפשי המגיע אחר המוות, יעדה התורה עליו יעוד פרטי לכל איש ואיש מישראל במצות הפרטיות, כמו שאמר בכיבוד אב ואם ושילוח הקן ובשאר המקומות.

כללו של דבר, שדברי הברית שהיו לכללות האומה כפי רובה, הביא הצורך שיהיו יעודים גשמיים ולא רוחניים, יען וביען השכר הרוחני אינו ניתן אל האומה כפי כללותה או רובה, אלא לאיש ואיש כפי מעשיו הפרטיים.

והנה שורש התשובה הזאת ואמיתתה בא בדברי **הרמב"ן**, שכתב בפרשת עקב בפסוק ובכל לבבכם ובכל נפשכם, וז"ל:

והלא כבר הזכיר בכל לבבך ובכל נפשך, אלא אזהרה ליחיד אזהרה לצבור בלשון **רש"י מספרי**.

וביאור העניין, כי ה' לא יעשה נסים לתת מטר הארץ בכל עת יורה ומלקוש. ולהוסיף בדגן ובתירוש, או יעצור את השמים רק למעשה רוב העם. אבל היחיד הוא בזכותו יחיה והוא בעונו ימות. ע"כ.

והיא תשובה נכונה אמיתית קיימת. ובעל ספר העקרים הביא התשובה הזאת בשמו ולא בשם אומרה, והרחיב בה דברים, וכולם נכללים בדברי הרב.

ועם מה שביארתי בזה הותרה בשלמות תשובת השאלה הראשונה.

[הברכות שבפתח פרשת בחקותי]

ג אם-בחקתי תלכו ואת-מצותי תשמרו ועשיתם אתם :
ד ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו :
ה והשיג לכם דיש את-בציר ובציר ישיג את-זרע
ו אכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם :
ז ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד

ולזה אמר בתחילת הפרשה **אם בחוקתי תלכו**, כי אחר שהשלים משה לבאר אליהם את חוקי האלהים ותורותיו שניתנו לו בסיני, ואמר יתברך ושמרתם את כל חוקותיי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אמר עתה כנגד עם ישראל וכללות האומה: אם בחוקתי אלה שחקקתי לכם תלכו, רוצה לומר ולא בחוקות הכנעניים, ואת מצוותי שהם התורות והמשפטים הנזכרים תשמרו ועשיתם אותם, שבזה כלל החכמה והמעשים, הנה אז ונתתי גשמיכם בעתם. שאם הגשמים בעתם הארץ משמרת פירותיה ולא תרקב התבואה. ובזמן שהגשמים בעתם האוויר זך, ויהיה בריאות בגופות האנשים.

ואמר גשמיכם בלשון רבים, לפי שהמטר מינים רבים, וכל אחד יבא בעתו באופן שתתן הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו, כי לא יחסר הלחות למזונם, ולא יהיה גם כן שטף להשחית התבואות.

וכלל גם כן בזה הפסוק כוונה שנית, והיא שאם ישראל ילכו בחוקות ה' לשמרם, שהם המצוות שאין טעמם נודע אלינו, הנה אז בלי ספק בשאר המצוות כולם שאינם כל כך קשות על השכל האנושי, לפי שטעמיהם מושגים בדעת האדם בנקל, ישמרו ויעשו אותם. כי המורגל לשאת על שכמו משא כבד, יקל עליו אחר כך לשאת משא יותר קל ממנו. וזה הוא שאמר **אם בחוקתי תלכו**, שהם המצוות היותר אצל השכל, הנה בלי ספק את מצוותי תשמרו ועשיתם אותם מבלי עמל ופיתוי יצר הרע.

והיותר נכון אצלי שאמר כאן חוקותיי על מצות השמיטה והיובל שזכר למעלה. ואמר, שאם ישמרו אותם החוקים כראוי, לא יפחדו שיחסר מאכלם מפני שביתת הארץ, כי הנה יבואו גשמייהם בעתם. רוצה לומר הגשמים הצריכים לארץ ישראל.

כי עם היות שכאשר הארצות לא ימטיר להיות גשמייהם מכוח הכוכבים, הנה הגשמים שיהיו בארץ ישראל ירדו בעתם, לפי שיבואו כפי ההשגחה העליונה בזמנים הצריכים אליהם. ולכך אמר גשמיכם בכינוי. ולפי שפעמים, אף על פי שיבוא הגשם בעתו, הארץ לא תוכל לתת יבולה, ולא העץ פריו, מפני כחישות הארץ, עד שתצטרך להשמין בזבל מרוב הטרדה.

לכך אמר, שכאשר ישמרו חוקות השמיטה והיובל וערלה וכלאים, והארץ תרצה את

שבתותיה, יהיה זה סיבה שתיתן הארץ יבולה ועץ השדה ייתן פריו, ותהיה ברכת התבואה והפירות כל כך, עד ששיג לכם דיש את בציר מרוב התבואה, שלא תוכלו לאסוף כולה אל הבית עד הבציר, וכן הבציר עד שיבוא זמן הזרע, שהוא תחילת השנה הבאה. ואכלתם לחמכם לשובע, כי כל דבר מאכל נקרא לחם. ובהיות לכם שובע רב תשבו לבטח בארצכם, ולא יצטרך אחד מכם ללכת נע נד בארץ לבקש מאכל, כמו שכתוב נודד הוא ללחם איה.

הנה אם כן, וישבתם לבטח בארצכם אינו יעוד השלום ושלא ילחמו בהם אויביהם, אלא שמפני רוב התבואה שתהיה בארצם ישבו בה לבטח, ולא ילכו אל ארץ אחרת מפני הרעב.

השאלה הב'

למה כפל פעמים רבות ייעוד השלום. כי ראשונה אמר וישבתם לבטח בארצכם. ואמר שנית ונתתי שלום בארץ. ואמר שליטת ושכבתם ואין מחריד. ואמר רביעית וחרב לא תעבור בארצכם. ועניינם אחד.

תשובה לשאלה ב

אמנם מפני שריבוי התבואות פעמים רבות יהיה סיבה למריבות בין אנשי הארץ עצמם, אמר ונתתי שלום בארץ. ר"ל, שיתן ביניהם שלום, אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים, עד שאפילו בשדות ובכרמים ישכבו ואין מחריד. ואפשר לפרש שעל השלום שיהיה ביניהם אמר ונתתי שלום בארץ, ועל מלחמת האויבים שלא יבוא בארצם הצר הצורר אותם, אמר ושכבתם ואין מחריד, והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם. כי לא יכנסו אויבים בארצכם, אבל אתם תצאו להילחם כנגדם בארצם.

וחז"ל אמרו אפילו חרב של שלום. הנה התבאר שאין בייעודי השלום כפל ומותר כלל.

והותרה בזה השאלה הב'.

השאלה הג'

למה זה אחר שיעד על ברכת התבואות וריבוייה, כמו שכתוב ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה ייתן פריו, והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע, ואכלתם לחמכם לשובע. ונעתק ליעד על השלום: ונתתי שלום בארץ, חזר ליעד על ברכת התבואות, באומרו ואכלתם ישן נושן והוא כפול.

תשובה לשאלה ג

והשבתי חיה רעה מן-הארץ וחרב לא-תעבר בארצכם :

וחז"ל פירשו **והשבת חיה רעה מן הארץ** כפשוטו של מקרא. וחלקו בדבר, שר' יהודה אומר שישביתוה מן הארץ, ור"ל אומר שישביתוה שלא תזיק, ולזה נטה הרמב"ן.

והנה זכר השלום ראשונה, ואח"כ ניצחון האויבים. לפי שהשלום הוא יותר נבחר מהניצחון. ואמר **ורדפתם את אויביכם**. לפי שג' סוגים מהייעודים הטובים זכר כאן יתברך: הא' ברכת התבואות. הב' השלום. הג' ניצחון האויבים. כי הנה הבריות והחיים הם נכנסים בצד מה בסוג ברכת התבואות, כי בהיותן מבורכות יתמידו האנשים בבריות וחיים טובים, וכמו שכתוב וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך. ומפני זה בברכות האלה זכר ראשונה סוג ברכת התבואות, ואחרי כן סוג השלום, ואחר כך יעד בסוג הג' שהוא ניצחון האויבים, וזהו ורדפתם את אויביכם, כי יתנו עורף לפניכם, ולא יעצרו כוח לבוא בארצכם ולרדוף אתכם, אבל אתם תרדפו אותם והמה יפלו לפניכם לחרב. כי יהיה פחדכם ומוראכם עליהם, וגם ברדיפה ההיא יהיה הפלא שירדפו חמשה אנשים מכם מאה מהאויבים. וזה יהיה כשתהיה מלחמה קטנה ואנשים בה מעט. ופעמים שתהיה מלחמה גדולה, ואז מאה מכם רבבה ירדפו. והרבבה היא עשרת אלפים.

וכבר הקשה רש"י, וכי כך הוא החשבון, והלא לא היה צריך לומר אלא מאה מכם שני אלפים ירדפו. ותירץ שאינו דומה מועטים העוסקים בתורה למרובים העוסקים בתורה. **ויש משיבים** באופן אחר, שאמר **ורדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם**, שהם חמש מאות כי חמשה מכם שזכרתי הם ת"ק, אותם החמש מאות **רבבה ירדפו**. והוא העולה בחשבון ישר. ועם היותם רבבה, לא די שיהיו נרדפים מאנשים מועטים, אבל גם יפלו הרבים ההם לפני אותם המועטים לחרב, שלא יוכלו העשרת אלפים איש להציל את נפשם. וזה כפל ונפלו.

והראב"ע כתב שטעם הכפל הוא שפעם אחר פעם יפלו לפניהם תמיד בלא תקומה. ולפי שהברכות האלה שזכר, הם כולם דברים חיצוניים להם ואינם נוגעים בגופם, לכך אמר **ופניתו אליכם**, ר"ל אשגיח בענייניכם ועצמכם בפנים מאירות כאשר תקראו אלי. **והפרתי אתכם ברוב בנים ובני בנים**. **והרבתי אתכם בחיים ואורך ימים** מלשון וחיית ורבית. והעניין שלא יהיה בהם עקר ועקרה, כי כולם יעשו פרי ולא ישכלו בניהם, אבל ימלאו ימיהם. וזהו שאמר והרבתי אתכם.

ואמר והקימותי את בריתי אתכם, כלומר שעד עתה הטיבותי עמכם בכל החסדים האלה מפני הברית שהקימותי עם אבותיכם, אבל עתה כאשר תשמרו תורותי ומצותי, לא אצטרך לזכור לכם ברית ראשונים. אבל **והקימותי את בריתי אתכם כאשר עשיתי עם**

אברהם יצחק ויעקב ואז תהיינה הברכות בזכותכם כפולות ורבות יותר ויותר. והוא אמרו **ואכלתם ישן נושן**, ורמז בזה כפי פשוטו שכאשר ישמרו השמיטות והיובלים תהיה ברכת ה' בשנה השישית **ועשת את התבואה לשלש השנים**, עד שתאכלו בשנה התשיעית ישן נושן.

וישן נגזר משנה **וישן נושן** הוא **משתי שנים**. ועדיין לא תכלה התבואה בבוא החדש בבא השנה העשירית. ותוציא את הישן מן האוצר למכור אותו, מפני החדש שצריך להניח באוצר ההוא.

ואפשר לפרש ואכלתם ישן נושן על הברית שזכר, שיאכלו מהברית הישן מאבותיהם הראשונים. ולכך אמר ישן נושן, שהוא רמז לשלשה שנים: אברהם יצחק ויעקב, שיוציאו אותם מפני הברית החדשה אשר יקים, עמהם כי יאכלו מפרי דרכם ומזכותם, ולא יצטרכו אל ברית אבותיהם וזכותם.

והותרה בכל אחד מהדרכים האלה השאלה הג'.

השאלה הד'

באומרו **ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם והתהלכתי בתוכם** כי עניין השכינה במקום הוא זולת ההליכה. וכאלו שני המאמרים סותרים זה את זה, כי השכינה תורה שלא תהלוך משם. וההליכה תורה שלא ישכון בטח ובתמידות במקום ההוא. גם יקשה למה יגעל אותם שיעדם ולא תגעל.

תשובה לשאלה ד

והנה רוב הייעודים האלה או כולם כבר נאמרו בפרשת משפטים. אך נתחדש פה עניין אחד, והוא שהיעודים שנזכרו שמה, **וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך** וגו', היו ליחידים שומרים את התורה. אבל כאן יעד על כללות האומה או רובה, וכבר כתב זה **הרמב"ן** והוא דעת אמיתי ונכון.

ואחרי שיעדה בברכות הגשמיות המגיעות לכללות האומה או לרובה, יעד בטובות הרוחניות לא בשכר הפרטי המגיע לכל איש ואיש מבני ישראל כפי מעשיו, כי אם על הטובות הרוחניות המגיעות לכלל האומה. ועליהם אמר **ונתתי משכני בתוכם**, ר"ל שתשרה השכינה בקדש הקדשים במשכן אשר יעשו מתרומתכם, ובבית המקדש אשר יבנו בארצם. עם היות שהפילוסופים סלקו ההשגחה האלהית מפרטי בני אדם, באומרם שהיה גירעון בחוקו יתברך להשגיח בבני אדם, אמר יתברך שלא יהיה הדבר כאשר חשבו, כי לא תגעל נפשי אותם, ולא תמאסם מלהשגיח בהם. והוא ע"ד הן אל כביר לא ימאס כביר כח לב.

והרלב"ג פירש, **ונתתי משכני בתוכם** כאשר תהיו באופן שלא תיגעל נפשי אתכם. וגם

פירש ונתתי משכני בתוכם, אף על פי שתחטאו לפני, לא תגעל נפשי אתכם, כי אכפר בעד חטאתכם באופן שלא תסתלק השכינה מביניכם.

ואמר **והתהלכתי בתוכם**, להגיד שאף על פי שהם היו אז במדבר הגדול והנורא ארץ בלתי מוכנת לקבל השפע האלהי וההשגחה העליונה, כמו שביארתי בפרשת הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הנה הוא יתברך לעשות עמהם חסד לא יעזבם שמה להנהגת המלאך. ועל זה אמר והתהלכתי בתוכם, מלשון ילך נא ה' בקרבנו.

ולזה אמר עוד **והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם**, ר"ל שלא ילך לפניהם מלאך להנהיגם כי ה' הוא אלהיהם המנהיג אותם, ולא מלאך. והם יהיו חלקו ונחלתו, ולא יהיו נכנעים לשרי מעלה.

ונתן הטעם בכל זה באומרו **אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים**, כלומר שעל מנת כך שתעבדוני ולא לאלוה אחר.

ואשבור מוטות עולכם שהוא משל לשור החורש, שאדוניו יוליכו לאשר ירצה, ונותן מוטות על צווארו, וילך שחוח, ומושכו בעל כורחו, כי לא יוכל ללכת השור אך כאשר ינהיגוהו. כן היו המצריים מעבידים את ישראל בפרך, ושברתי מוטות עולכם מהיות להם עבדים. ולא די זה, אבל יצאתם ביד רמה. וזהו **ואולך אתכם קוממיות**, ר"ל בקומה זקופה, הפך למי שהעול על צווארו שהולך שחוח. ואפשר לפרש והתהלכתי בתוכם, כמלך מתהלך בתוך מחנהו מחפש מה שצריכים אליו.

והותרה במה שפירשתי השאלה הד'.

והנה **הרמב"ן** האריך במקום הזה להוכיח שהיו הברכות האלה כולם בדרך נס. והם באמת דברים מוצדקים ואין צורך בהעתקת דבריו פה.

[הקללות]

(יד) ואם לא תשמעו לי

**טו ואם-בחקתי תמאסו ואם את-משפטי תגעל נפשכם
לבלתי עשות את-כל-מצותי להפרכם את-בריתי.**

השאלה הה'

למה בברכות התחיל בחוקים, אם בחקותי תלכו; וזכר אח"כ שאר המצוות, ואת מצוותי תשמרו. ובקללות עשה בהפך: שהתחיל במצוות ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצוות האלה, ואח"כ זכר החוקים: ואם בחקותי תמאסו. וגם שם זכר המשפטים, שלא זכר בברכות.

תשובה לשאלה ה

עתה יבאר עליהם הרעות אשר ימצאו אותם אם לא ישמרו תורת ה' ויעשו מצוותיו. ומפני שהיו לישראל שני חיובים על שמירת התורה:
הא' מפני הברית שכרת ה' עמם בסיני שהם חייבו עצמם שאמרו נעשה ונשמע.
הב' מפאת המצות עצמן שהם חוקים ומשפטים צדיקים;
לכן זכר מרים ופשעם, שיהיו בבחינת שניהם. אם מפאת הברית, שעם היות שאמרו נעשה ונשמע ברוע לבבם, סרו מזה. והוא אמרו **ואם לא תשמעו לי** שהוא הפך נשמע **ולא תעשו את כל המצות האלה** שנזכרו למעלה, הפך מה שאמרו נעשה. הרי שהפכו הברית ושב ממונו. וכל זה הוא בערך המצווה יתברך שיפרקו מעליהם עול בריתו.

אחר זה זכר מה שיעשו בבחינת המצות והוא אמרו ואם **בחקותי תמאסו ר"ל שהחוקים שיצר הרע והרשעים מקטרגים עליהם מפני שטעמם נעלם תמאסו אותם ואף המשפטים שטעמם מסכים אל השכל הישר האנושי תגעל בהם נפשם לא מפני גירעון שיש בהם חלילה, אלא להיותם מצות אלוהיות.**
זה שאמר **לבלתי עשות את כל מצוותי**. שבעבור היותם מצוות אלוהיות תגעל אותם נפשם. ויתחברו אם כן בפשע הזה שני דברים:
הא' לבלתי עשות את כל מצוותי מצד עצמם.
הב' להפרכם את בריתי שכרתי אתכם בסיני.
הנה התבאר שבדברו במצוות מצד עצמם גרעון זכר גם כן במקום הזה החוקים בתחילה כמו שעשה למעלה בתחילת הפרשה שזכר בברכות.
והותרה במה שפירשתי השאלה ה'.

טז אף-אני אעשה-זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה
את-השחפת ואת-הקדחת מכלות עינים ומדיבת נפש וזרעתם לריק זרעכם ואכלהו איביכם
יז ונתתי פני בכם ונגפתם לפני איביכם ורדו בכם שנאיכם ונסתם ואין-רדף אתכם:

ואמר אף אני אעשה זאת לכם. להגיד שיענישם כפי פשעם מידה כנגד מידה. כי הם במקום שהיו מיושבים באמונותיהם ובמעשה תורתם, באו בבהלות אמונות משובשות ועבודות אלהים אחרים, היום היו עובדים את ה' ולמחר אלהים אחרים. היום היו שומרים הברית, ומחר מבטלים אותו.
לכן יהיה עונשם להפקיד עליהם בהלה: פעם יבואם השחפת שהוא זעזוע הקור שיאחז בעצבים והוא הפלצות, ופעם הקדחת שהוא אחריו שהוא הפכו. וזהו הבהלה, שלא יהיו בתכונה קיימת. וכמו שהם ראו בעיניהם את מעשה ה' כי נורא הוא ביציאת מצרים ועל הים ובסיני, והכל שכחו נזורו אחר, כן תהיה בהלתם וחוליייהם: **מכלות עינים** אותם שראו נפלאות ה' ולא שתו לב; **ומדיבות נפש** שהשיגה מעמד הר סיני והפרו בריתו.

וכמו שכל הטוב שעשה הקדוש ברוך הוא עימם עד עתה, המה במריים נתנוהו לריק, כי גמלוהו רעה תחת טובה, כן יהיה עונשם. וזהו זרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם. כי כמו שה' זרע לריק כל הטוב אשר עשה עמכם, ואתם אכלתם אותו בהיותכם אויבי ה', כן יקרה לישראל עם תבואותיהם כמו שקרה אליו יתברך עמהם. ובמקום שנאמר בברכות **ופניתו אליכם והפרתי אתכם והרבתי אתכם** עתה מפני מריים אמר **ונתתי פני בכם**, ר"ל כעסי וחמתי, **וניגפתם לפני אויביכם**. כי כמו שבשמירת התורה היו **על כל העולם** לתהילה לשם ולתפארת, כן בהפרת בריתה יישארו **תחת כל העמים**, להיות ניגפים לפניהם.

כי הנה בבא האויבים בארץ לאכול את התבואה, אם יתחזקו ישראל להלחם בם, יהיו נגפים לפניהם, ויירדו בהם אויביהם בהכרח. כי בהיותם חולים ומוקדחים, לא יעצרו כוח להלחם באויבים, ובהכרח יפלו לפניהם נגפים, או ינוסו אף על פי שלא יהיה להם רודף. ומפני זה יירדו בהם שונאיהם לשבי וביזה ומס עובד בכל רצונם.

השאלה הו'

במה שזכר במוסר הזה ד' התראות, ובכולם יעד לייסרה שבע על חטאותיכם, ולא עשה עוד התראה אחרת זולת אלה.

השאלה הז'

אם היו ההתראות משונות ומתחלפות, למה לא היו הייעודים מתחלפים. כי הנה בראשונה יעד זרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם, ויעדם בניצחון אויביהם אותם. ובהתראה אמר ותם לריק כוחכם. וכן אחרי ההתראה הב' ייעד שינצחו האויבים אותם; ובג' יעד ברעב, בשברי לכם מטה לחם. סוף דבר שהעונשים שזכר בהתראה אחת זכר בהתראה האחרת.

השאלה הח'

באומרו שבע כחטאתיכם, כי הנה ממידותיו ית' ידענו, כמו שאמר [עזרא] המדבר ברוח הקודש, שהוא ית' חשך עמנו למטה מעוננו. ולמה אמר שבע כחטאתיכם, כאלו השבע הם יותר מהעוונות, ופעם יאמר שבע **כחטאתיכם** כאלו החטא שווה לעונשו.

תשובה לשאלות ו-ח

יח ואם-עד-אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם שבע על-חטאתיכם :
יט ושברתי את-גאון עיניכם ונתתי את-שמיכם כפרזל ואת-ארצכם כנחשה :
כ ותם לריק כחכם ולא-תתן ארצכם את-יבולה ועץ הארץ לא יתן פריו :

ואמר **ואם עד אלה לא תשמעו לי**, לפי שטבע בני אדם בבוא עליהם צרה וצוקה או חולי

קשה, לבקש מי שיצילהו מצרתו, לכן אם עד אלה, רצונו לומר: אם עד שיבואו עליכם החוליים והרעות האלה לא תשמעו לי, לומר לנו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו, הנה אז בעבור היותכם סרבנים, ויספתי לייסרה אתכם שבע על חטאותיכם.

ואין פירושו שיהיה המוסר שבעה פעמים יותר ממה שחטאו, ושיהיה שבע מספר ידוע. כי הנה הכתוב אומר **ואתה אלהינו חשכת למטה מעווננו**. אבל שבע ייאמר על הריבוי, כמו **כי שבע ייפול צדיק וקם כי שבעתים יוקם קין**. יאמר שיוסף לייסר אותם הרבה יותר מהמכות והרעות שכבר זכר, ויהיה כל זה **על חטאתיהם ר"ל בעבור חטאתיהם**.

ויש מפרשים ששבע במקום הזה, הוא סך חשבון בזה האופן:

א' ושבירתי את גאון עזכם שהוא השפלת המלכות.

ב' ונתתי את שמיכם כברזל.

ג' את ארצכם נחושה.

ד' ותם לריק כחכם.

ה' ולא תיתן ארצכם יבולה.

ו' ועץ השדה לא ייתן פריו.

ז' ושלחתי בכם את חית השדה.

וכן הוציאו הברכות שבעה שבעה מן **ונתתי גשמיכם עד וישבתם לבטח**. וכן מן **ונתתי שלום בארץ עד מאה מכם**. וכן ומן **ופנית אלכם עד וישן מפני חדש תוציאו**. וכן **ונתתי משכני עד קוממיות הכל הולך בסדר שבע ברכות**.

ויותר נכון לפרש שבע כחטאותיכם, כמידה שחטאתם. כמו שנזכר בסדר עולם שהם חטאו בשבעים שמיטות, ולקו בשבעים שנה של גלות בבל.

והנה יעדם כאן שתבואותיהם יאכלום אויביהם, ויישאר לריק מה שזרעו את הארץ, שהוא מין ממני הרעב. אבל כאן הכביד בעניין זה ואמר, ושבירתי את גאון עוזכם.

ורש"י פירשו על בית המקדש. כמו שנאמר ביחזקאל הנבי מחלל את מקדשי גאון עוזכם. **ואינו נכון בעיני**. כי הנה אמר אחר זה והשימותי את מקדשיכם, ואיך יבוא יעוד אחד בשני כתובים קרובים זה לזה.

וביחזקאל ראוי לפרשו כן, מפני ששם נאמר את מקדשי גאון עוזכם. אבל כאן לא נאמר מקדשי. לכן אחשוב שלא נאמר **ושבירתי גאון עוזכם** אלא על זדונם וגאוותם של ישראל, שהיו אומרים מי יגור לנו עיר עז לנו לא נירא אויב. לכן אמר, ושבירתי את גאון עוזכם. ולפי שישראל היו בוטחים בהצלחות הכוכבים, לכן אמר **ונתתי את שמיכם כברזל** לעניין המטר, שלא יצאו מהם מים כמו שלא יצא מהברזל. ומה טוב אמרו **את שמיכם** בכינוי. **ואת ארצכם**. להודיע שעל שאר ארצות הגויים השמים יתנו טלם, אבל בארץ ישראל מפני

פשעם, השמים אשר עליהם יהיו כברזל, וכן הארץ אשר תחתייהם תהיה כנחושה, לעניין הקיבול וההולדה. והוא על דרך חלקה אחת תימטר וחלקה אחת אשר לא אמטיר. ובזה ייתם לריק כוחם שייגעו ויזרעו ולא ייהנו.

ואמר שלא יבטחו גם כן על המנהג הטבעי, שהארץ תוציא צמחה בטבע, כי לא יהיה כן. לפי שארצה לא תיתן את יבולה כמו שאר הארצות. וכן עץ השדה לא ייתן פריו, רוצה לומר הראוי לו לתת.

וגם אמר **ותם לריק כוחכם**, להגיד שלא יבטחו גם כן בהשתדלותם ועבודתם את האדמה כי לא יועיל להם. הרי שייעד כאן ברעב, ביותר ויותר הרבה פעמים ממה שייעד למעלה כשאמר **וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם**. ומפני זה אמר שיהיה המוסר הזה שבע והרבה פעמים יותר מהקודם.

ואם תלכו עמי קרי

כא ואם-תלכו עמי קרי ולא ת'אבו לשמע לי ונספתי עליכם מפה שבע פחט'אתיכם :

[459] דעתי נוטה שהייעודים האלו כולם הם **בחמשת שפטיו הרעים**. ושבראשונה עד ואם עד אלה לא תשמעו לי יעד אותם בחולאים רעים ונאמנים. וזה היה עקר ההתראה ההיא, עם היות שבא בצל קורתם דבר מחסרון התבואות ומלחמות האויבים, אבל העיקר היה שם החולאים. ואחריה באה ההתראה **השנית** ואם עד אלה לא תשמעו לי ובה יעד אותם ברעב המופלג כמו שאמר ונתתי את שמיכם כברזל. ואח"כ באה ההתראה **הג'** ובה ייעד במלחמות וביאת האויבים בארצם. ואחר כך באה ההתראה **הד'** ובה ייעד בדבר. כי עם היות שזכר שם מהאויבים והרעב. והנה עקר שהוסיף בעצם במוסר ההוא היה הדבר. ואחר כך באה ההתראה **הה'** וייעד בגלות וחרבן הארץ והמקדש

כי עם היות שזכר שם מהרעב, הנה עיקר המוסר ההוא היה בגלות העם ושוממות הארץ והמקדש, ושאר הרעות נזכרו שמה בהמשך, כי בבא האחד מהעונשים, לא היה מסתלק השני, אבל חידושים היו כפי המדרגות וההתראות אשר זכרתי.

ואתה תראה בדברי הנביא עמוס ע"ה, שזכר שבאו כל היעודים האלה בדרך התראה לישראל.

קודם אמר גם אני נתתי לכם ניקיון שינים בכל עריכם וחוסר לחם בכל מקומותיכם ולא שבתם עדי נאם ה'. וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם וגו' ולא שבתם עדי נאם

ה'. הכתי אתכם בשדפון ובירקון ולא שבתם עדי נאם ה'. שלחתי בכם דבר וגומר הרגתי בחרב בחוריקם עם שבי סוסיכם ואעלה באש מחניכם ולא שבתם עדי נאם ה'. הפכתי בכם כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה ותהיו כאוד מוצל משרפה ולא שבתם עדי נאם ה'.

הנה ביאר הנביא חמשת מיני היעודים הרעים שבאו עליהם אחרי חמש התראות, עם היות שלא זכרם באותו סדר שזכרה אותם התורה כאן, כי החורבן המוחלט קרא הפכה כמהפכת סדום ועמורה. הנה אם כן באו כאן חמש התראות כנגד חמשת השפטים הרעים שנתחדשו אחריהם. וכמו שהיו ההתראות מתחלפות ככה יהיו היעודים שחדש בסבתם מתחלפים והתבאר למה אמר שבע כחטאותיכם.

והותרו בזה ג' שאלות הו' והז' והח'.

והנה אמר ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי, להגיד שהם הם בפשעם ורוע לבבם יהיו מייחסים העונשים הבאים עליהם למקרה, כמו שאמרו הפלשתים לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו, ולא יאבו לשמוע כי מיד ה' הייתה זאת להם, הנה אז יתווספו עליהם הרעות והמכות שבע, רוצה לומר הרבה מהאחרות שכבר זכר. ולא יהיה בזה עוול וחמס לפניו יתברך, כי גם זה יהיה כחטאותיהם, ר"ל מתייחס לחטאותיהם.

[מהי חית השדה?]

וביאר מה יהיה העונש אשר יתוסף בעבור התראה הזאת, ואמר והשלחתי בכם את חית השדה. וזה אפשר לפרשו כפשוטו, שבהיותם עובדים את ה', חית השדה הושלמה להם, וההפך כשיהיו חוטאים. וכמו שכתוב על כן הכם אריה מיער וגו'.

אבל היותר נכון שאמר חית השדה על נבוכדנצר שקראו הכתוב אריה, שנאמר עלה אריה מסבכו. והעניין שישלחו ה' ללחום בהם, ויבואו הכשדים פעמים רבות בארץ ישראל לשלול שלל ולבוז בז. ועל זה אמר **ושכלה אתכם והכריתה את בהמתכם**, כמו שאמר עמוס מהריגת סוסייהם. ואמר **והמעיטה אתכם**, שיהרוג הרבה מהם במלחמות. ונשמו דרכיכם, שלא יהיה אדם מישראל יכול ללכת בדרכים מפני האויבים.

הנה התבאר שעל מלחמותיהם אמר כל זה. וזה היה העונש ההוא מתייחס אליהם, כי כיון שהם עזבו את ה' צור עולמים שהיה מפרה ומרבה אותם, יבאו עליהם חיות השדה איש צר ואויב שישכלם וימעיטם.

[והלכתי עמכם בקרי]

נג נאם-באֵלֶּה לֹא תִּסְרֹוּ לִי וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי קְרִי :
כִּד וְהִלַּכְתִּי אִף-אֲנִי עִמָּכֶם בְּקְרִי וְהִכִּיתִי אֶתְכֶם גַּם-אֲנִי שְׁבַע עַל-חַטֹּאתֵיכֶם :

**כה והבאתי עליכם חרב נקמת נקם-ברית ונאספתם אל-עריכם
ושלחתי דבר בתוככם ונתתם ביד-אויב:**

ואמר ואם באלה לא תווסרו לי, מפני שבהיות שלושה עדים בדבר, שהם עונש החולאים שדבר ראשונה, ועונש הרעב שנית, ועונש המלחמות שזכר שלישית, היה ראוי שייקחו מוסר ויכירו וידעו שהם מפועל ההשגחה ועונש לא במקרה. אבל אם הם רשעים, יהיו מיחסים תמיד כל זה למקרה. והוא אמרו **והלכתם עמי קרי**, אמר ית' **והלכתי אף אני עמכם בקרי והכיתי אתכם אף אני שבע על חטאותיכם** ר"ל שיעשה להם שתיים רעות: **הא' שיעזבם למקרה** כי במקום שהיו שמורים מהשגחתו העליונה מכל רע יעזבם עתה למקרי ופגעי העולם.

והרעה השנית היא שמלבד הרעות שיבואו עליהם מהמקרים, עוד יבואו עליהם רעות אחרות מפועל ההשגחה והכוונה האלהית. ועליו אמר **והכיתי אתכם גם אני** ר"ל כמו שיכה בכם המקרה כן תכה בכם ההשגחה, באופן שיתווספו רעותיכם ויהיו שבע, ר"ל יותר הרבה מכל אשר נזכרו עד הנה. והכל יהיו **על חטאותיכם**, כלומר בעבור חטאותיכם.

וביאר העונש שעתה יתוסף עליהם, שהוא הדבר. אמר **והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית**, ר"ל כי במקום שבהיותכם עושים רצונו של מקום נאמר וחרב לא תעבור בארצכם, הנה עתה כדי שישלוט בכם הדבר והמגפה לא תוכלו לברוח מפניו מפה אל פה, אעשה זאת לכם שאביא עליכם חרב הכשדיים שתהיה נוקמת בכם נקם ברית - בריתי אשר חיללתם. ואז מפני החרב **ונאספתם אל עריכם** וכאשר לא תוכלו לצאת משם מפני מצור ומצוק האויבים אשלח דבר בתוככם ואז לא תוכלו לצאת ולא לברוח משם ותפלו כדומן על פני השדה.

**כו בשברי לכם מטה-לחם ואפו עפר נשים לחמכם בתנור אחד
והשיבו לחמכם במשקל ואכלתם ולא תשבעו:**

ולפי שיעד בהם כאן הדבר הודיעם שלא מפני מכת הדבר ימלטו מהאויבים ולא מהרעב כי הנה עכ"פ תינתנו ביד אויב וגם לא תימלטו מהרעב כי לא יחדל. וזהו אמרו **ונתתם ביד אויב בשברי לכם מטה לחם**, כלומר והנה יהיה זה המצור והמצוק מהדבר והנתינה ביד אויב, **בשברי לכם מטה לחם בערים אשר תכנסו בהם**.

וזכר בזה לשון שבירה, בעבור **המטה**, כי בזמן הרעב יתנו הלחם בהנהגה והוא כמו משען לחם והעניין שלא יהיה להם לחם לאכול, עד שמפני הרעב ינתנו בעצמם ביד אויב. ואמר **ואפו עפר נשים לחמכם בתנור אחד**, לפי שבזמן השובע הנשים עושות לחם הרבה לאכול לשבעה. וכל אשר תאפה את לחמה בתנור, כי היא בלבד תמלאהו מהלחם. אבל אז מפני

הרעב יעשו פת מועט, עד שיאפו עשר נשים לחמם בתנור אחד, וליוקר הלחם יקפידו הנשים כל כך על לחמם ששיבו להם לחמם במשקל. ולהיות מארת ה' בהם יאכלו ולא ישבעו.

ואפשר לפרש והשיבו לחמכם במשקל, שיתפזר הלחם בתנור פתות אותו פתים. ולפי שלא יוכלו הנשים להכיר כל אחת מהן העוגה שלה, יצטרכו שתשיב כל אחת מהן לביתה משקל פירורי הלחם במשקל הבצק. ובמקום שבזמן הצלחתם נאמר ואכלתם לחמכם לשובע, אמר עתה ואכלתם ולא תשבעו. כלומר, אפילו שתאכלו הרבה, לא תשבעו עמו.

והרלב"ג פירש בזה והשיבו לחמכם במשקל, באותו משקל שהיה כאשר הכניסוהו בתנור, כי לא יניחוהו לאפות כל מה שראוי כדי שיאכלו ממנו מעט.

הנך רואה שהיה היעוד הזה יותר קשה מהראשונים מפני הדבר ומצור המלחמה והרעב המופלג אשר יתחברו עמו. וגם זה מתייחס לפשעם, כי כיון שהם בעטו בשלום ובברכת התבואות ואכילת ישן נושן וניצחון האויבים ובחיים ובבריאות, שכל זה היה נלווה אליהם בהיותם עובדי ה', עתה אשר שבו מאחריו - יהיה להם הפך כל זה.

[גלות ראשונה וגלות שנייה]

כז ואם-בזאת לא תשמעו לי ונהלכתם עמי בקרי :
כח ונהלכתי עמכם בחמת-קרי ויסרתני אתכם אף-אני שבע על-חטאתיכם :
כט ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו :
ל והשמדתני את-במתיכם ונהכרתי את-חמניכם
ונתתי את-פגריכם על-פגרי גלוליכם ונגעלה נפשי אתכם :

הנה אמר בהתראה הזאת **ואם בזאת** ולא אמר בשאר ההתראות כן, לפי שהייתה הקודמת והעונשים שיעד עליה בתכלית ההיזק וההשחתה, ולכך אמר **ואם** בזאת המכה אשר זכרתי כי רבה היא, לא תשמעו לי לדעת שהם עונשים מושגחים על חטאתיכם, והלכתם עמי בקרי להיותכם מיחסים כל זה למקרה ולמנהג העולם ולא להשגחתו, הנה אז אני אלך עמכם בחמת קרי, ר"ל בחימה שתעלה באפי, בהיותכם מייחסים כל זה לקרי.

כי הנה פרעה שלא היה מאמין בהשגחה, בבא עליו מכת הדבר אמר ה' הצדיק, והאמין בהשגחתו. כמו שכתוב **וברכתם גם אותי**.

אבל אתם עם קשה עורף, תייחסו כל רעתכם למקרה, לכך ויסרתני אתכם אף אני, ר"ל שמלבד הרעות שיבואו עליכם מפאת המקרה, אף אני מפאת ההשגחה אייסר ואעניש אתכם ברעות גדולות שבע ויותר הרבה מאשר נזכרו עד הנה. וכל זה יהיה על חטאתכם בעבור מה שחטאתם לפני.

השאלה הט'

במה שייעד פעמים רבות בחורבן הארץ וגלות ישראל ממנה. כי בראשונה אמר ונתתי את עריכם חורבה, וחזר לומר והשימותי אני את הארץ. וחזר שלישית והייתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חורבה.

תשובה לשאלה ט

ועתה יעד אותם בחורבן הארץ והמקדש וגלות העם. וזהו ואכלתם **בשר בניכם**, להודיע איך יהיה החורבן. והיא שתגיע הפלגת הרעב כל כך, שהיו אנשים אוכלים בשר בניהם ובנותיהם למלא נפשם כי ירעבו.

ועוד שיכנסו האויבים בעריהם וישמידו הבמות והחמנים, שהם בתי עכו"ם שהיו עובדים שמה לשמש ולירח. ועם זה יהרגו אותם באופן שיהיו פגריהם מושלכים הרוגים על פגרי גולויהם, שהם פסלי העכו"ם שהיו להם שמה, או הכומרים המשרתים אותם שהיו נהרגים שם.

ואפשר שתהיה מלת **על** בפסוק **על פגרי גולויהם - בעבור**. כמו **על אשר עשו את העגל**. וספר מרשעתם, שיאכלו בשר בניהם ובשר בנותיהם ולא יחמולו עליהם. אמנם כדי להציל פגרי גולויהם, ימסרו נפשם למות, עד שיהיו פגריהם מושלכים על פגרי גולויהם. ולמה לא ימסרו עצמם למות על הבנים והבנות כמו על הגלולים! אמר וגעלה נפשי אתכם להודיע שבסיבת גילוליהם יסלק שכינתו מבית המקדש. כי במקום שבזמן הרצון אמר ולא תגעל נפשי אתכם, עתה בסבת הפשע והמרי שבהם תגעל נפשו ית' מלהשרות שכינתו ביניהם.

**לא ונתתי את-עריכם חרבה והשימותי את-מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם :
לב והשימותי אני את-הארץ ושממו עליה איביכם הישבים בה :
לג ואתכם אזור בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה :**

והודיע עוד שקודם שתילכד ירושלים ותחרב, יחרבו ראשונה הערים אשר בארץ ישראל ויהודה. כי הנה ראשונה גלו ראובן וגד וחצי שבט המנשה ונחרבו עריהם אשר מעבר לירדן. ואח"כ הקל ארצה זבולון וארץ נפתלי. ואחר כך נחרבה שומרון ובנותיה, ואחר כך ערי יהודה, ובאחרונה ירושלים ובית המקדש. ועל זה נאמר כאן ונתתי את עריכם חרבה, ולבסוף - והשימותי את מקדשיכם.

ואמר **את מקדשיכם**, להגיד שלא יחרב המקדש ולא יישרף בהיותו מקדש ה' שהוא כל עוד שהייתה השכינה שמה. אבל אחרי שעשרה מסעות נסעה שכינה, הנה אז נקרא הבית **מקדשכם** ולא מקדש ה'. ושכבר בטלו הקורבנות מעל מזבח, וכמו שאמר ולא אריח בריח ניחוחכם, כי אז יחרב המקדש.

ואמר **והשימותי אני את הארץ** להגיד שיסומם את ארץ ישראל, שלא ישבו בה אנשים,

ותהיה שממה זמן שישובו בבבל ג"כ, שישוממו עליה אויביהם היושבים בה. וזה היה בחמישים שנה של בבל, שהיה בה גרי אריות, והייתה הארץ שממה שלא יעבדוה לא ישראל ולא האומות. כי גם הם יתמהו וישומו על חרבנה, והוא מגזרת יישום וישרוק.

ואמר היושבים בה, רוצה לומר שבאו לשבת בה, וראו אותה כל כך שממה שעזבוה. וזכר מגלות העם אחרי חרבנה, שלא יחשבו שיהיה גלותם כגלות מצרים, שהיו מקובצים כולם בארץ גושן. לא יהיה להם כן, כי מלבד מה שילכו מהם לבבל, עוד הקדוש ברוך הוא יהיה מזרה ישראל בגויים.

כי הנה החורבן בית ראשון ומחרבן בית שני באו יהודים רבים לאספמיא היא ספרד וצרפת ושאר המלכיות, וגם שם לא יונח להם מפני הרודים במ והגזרות שיעשו בהם. וזהו **והריקותי אחריכם חרב**. וכמו שאמר במקום אחר **ובגויים ההם לא תרגיע**.

[חשבון שנות החורבן]

והנה אמר עוד **והייתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה** בהיות כי כבר אמר ונתתי עריכם חרבה להיותו קשור ודבוק עם הפסוק שלאחריו, כאלו אמר וכאשר תהיה ארצכם שממה ועריכם יהיה חרבה כמו שזכרתי, אז תרצה הארץ את שבתותיה. ר"ל תפרע את חובה, כי אז תשבות הארץ בעל כורחכם.

ויען אתם בשבתכם עליה לא שמרתם השמטות והיובלים, יהיה מהמשפט האלהי שבהיותכם בארץ אויביכם תשבות הארץ והרצת את שבתותיה. ומלת **הרצת** היא מלת השלמה, מלשון **עד ירצה כשכיר יומו**. ולכך אמר כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה.

והנה ישראל עמדו בארץ תר"י [610] שנה שלא שבתו ס"ב [62] שמיטות ושמונה יובלים היו בהם, עולה כולם שבעים שבתות. וכנגדן עמדו שבעים שנה בבבל. ולכך אמר כאן כל ימי השמה תשבות. ולפי זה לא יהיה כפל בפסוקי החורבן.

והותרה בזה השאלה הט'

וכן נאמר בדברי הימים **למלאת דבר ה' מפי ירמיה עד הרצת הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה** כי היו שנות הגלות בבבל כשנים אשר בטלו השמטות.

וה**רמב"ן** כתב שהמוסר האחר שב"והיה כי תבוא", נאמר על חורבן בית שני. והביאו לזה מה שרצה בזה המוסר זיכרון במות וחמנים ועניני עבודת כוכבים, שלא נזכרו במוסר השני. וכן ענין כל ימי השמה תשבות.

ונראה לי שאין הדבר כן. כי הנה עם היות שנכלל בקללות האלה חורבן בית ראשון, אין

ראוי לחשוב שכל המוסר הזה נאמר על גלות בבל בלבד, ולא שהיה המוסר השני על חרבן בית שני בלבד. כי הנה שם אוכיח בראיות ברורות, ששני החורבנות נכללו במוסר השני ההוא, רוצה לומר גלות בבל וגלות רומי.

וכן אומר שבמוסר הזה נכלל כל מה שקרה לנו מעת חרבן עשרת השבטים, ובחורבן בית ראשון עד הגאולה העתידה, כי הכל הוא גלות אחד.

ואמנם קבוץ בית שני לא הייתה גאולה אלא פקידת כורש מלך פרס. ותמיד היו שמה משועבדים, אם לפרס ואם ליוון ואם לרומי. ואיך יתכן בהיות גלותם על עוונות עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבתות ועוות הדין וגזל וחמס שהיה בירושלם בזמן בית ראשון, וביטול השמיטות והיובלים, מי זה אמר שבא גלותם על ביטול השמיטות שנענשו בו שבעים שנה בבבל, ולא נענשו כלל על שאר העבירות החמורות מזו.

ואם היה המוסר הזה בלבד על גלות בבל וחרבן בית ראשון, איך יאמר עליו הכתוב **והשימותי את מקדשיכם בלשון רבים**, שאי אפשר שיפורש אלא על מקדש ראשון ומקדש שני. ואיך יפורש **ואתכם אזרה בגויים והריקותי אחריכם חרב**. ומה יהיה ג"כ ענין אמרו **והנשארים בכם והבאתי מורך בלבבם בארצות אויביכם וגו' ואבדתם בגויים ואכלה אתכם ארץ אויביכם**. **והנשארים בכם יימקו בעוונם בארצות אויביכם**. והנה לא נתקיים דבר מכל זה בגלות בבל, שמיד נפקדו משם.

אבל אמיתת הענין הזה שהמוסר הזה הראשון נאמר על גלות עשרת השבטים וחרבן בית ראשון. והנה ביטול השמיטות והיובלים, לפי שהיה עלבון הארץ וגזל שנגזל ממנה, רצה ית' שיפרע ראשונה באותם שבעים שנה שעמדו בבבל, ששבתה הארץ ולא עבדה לא ישראל ולא האויבים, אותם השנים כמספר השמיטות והיובלים שלא שמרו. ועל שאר העבירות שעשו, מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבתות ושאר עוונות, בא עליהם גלות רומי, ונמשכה גלותם בעבורם עד היום הזה.

ועל זה אמר ואתכם אזרה בגויים ולאורך הגלות אמר יימקו בעוונם בארצות אויביהם. ולפי שגלות בבל היה לבד עונש על ביטול השמיטות והיובלים, לכן אמר אחריו **והנשארים בכם והבאתי וגו' ר"ל**, שיישאו עונשם בגלות ארוך על שאר העונות שעשו. ואמנם פקידת בית שני מה היה ענינו ותכליתו, הנה אנכי כבר ביארתי אותו בפירוש ספר חגי. ולהיות המקום הזה ראוי והגון אליו אזכרנו פה.

הנה בני יהודה גלו מעל אדמתם בעוון עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים שהיה ביניהם, וגם מפני חילול שבתות ועוות הדין, גזל וחמס שהיה בירושלם, וגם כן בעוון השמיטות שלא שמרו ישראל כל ימי מקדש הראשון. והנה גלו לבבל שנים כמספר

השמיטות והיובלים שלא שמרו, ולכן היו בבבל שבעים שנה מחורבן בית ראשון עד בנין בית שני.

אמנם אחרי אותם שבעים שנה רצה הקדוש ברוך הוא לפקוד את עמו ולהביאו לירושלם והיה זה לתכלית משובח, והוא כדי שיהיה להם מקום והכנה רבה בהיותם שמה, לשוב בתשובה ושיתפללו אליו, ומתוך תפלתם ותשובתם יסלח ה' לחטאתם וישיב שכינתו בתוכם. ונבואתו: **ושבו בנים לגבולם** - אחיהם שהיו מפוזרים ונדחים בגליות. כי מפני שלא הייתה פקידתם מבבל גאולה שלימה, הוצרכו לאותו מסע ההוא, כדי להכין לבם לשוב אל אלוהיהם באופן שיחכה לחוננם ויחון לרחמם. ותהיה להם הכנה גדולה לזה בהיותם בארץ הקדושה ובבנותם בית המקדש ועבודתם שמה.

[נבואת ירמיהו על הגלות]

וכבר ביאר ירמיה הנביא ע"ה שזה היה באמת תכלית פקידת בבל, באומרו (ירמיה כ"ט) **כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי לכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה**. ואין ספק שאמר על פקידת בבל.

אמנם אמרו אחר זה **כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אני חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקווה וקראתם אלי וגו'**. ושאר הפסוקים שאחר זה, מבואר נגלה הוא שלא נאמרו על פקידת בבל, אלא להודיע שלא הייתה הפקידה היא מכוונת לעצמה, כי אם לתת להם הכנה והזדמנות שישובו אליו כדי לקבץ נידחיהם אשר לא שבו בבית שני. ואלה היו המחשבות שאמר שהוא חושב עליהם לטובה ולא לרעה, לתת להם אחרית ותקווה, שהיא הגאולה השלמה הנקראת 'אחרית הזעם', ולכך אמר שם והלכתם והתפללתם אלי, ר"ל שאחרי אותה הפקידה מבבל, בהיותם בירושלם מקום התפלה ושער השמים, יקראו אליו והתפללו לפניו.

ואין זה יעוד, אלא צווי מצווה אותם שיעשו כן. ויעדם שהוא ישמע אליהם, ושאיז ישיב את שבותם ויקבץ אותם מכל הגוים ומכל המקומות אשר נדחו שם.

ואי אפשר לפרש זה על פקידת בבל, שכבר נעשתה. אלא על מה שיהיה אחר זה בחזרת עשרת השבטים ובני יהודה שנתפזרו בשאר ארצות. שמתוך אותה התחלה שיעשו בירושלם אותם השבים מבבל בפקידתם, ישיב ה' את שבותם ויקבצם על אדמת הקדש, ותחזור הנבואה והשכינה ביניהם כימי קדם.

אמנם בני יהודה לא עשו כן. אמנם הוסיפו לחטוא בזמן בית שני, כי הם אחזו בידיהם עוונות אבותיהם, עבודת כוכבים גלוי עריות ושפיכות דמים, גזל וחמס וחילול שבתות. ועם היות שלא היו עובדי כוכבים, כבר נתחדשו ביניהם כת צדוק ובייתוס ואפיקורסות והקראים. ולכן לא זכו שתחזור נבואה ביניהם, ולא רוח הקודש ושאר הדברים הקדושים

שלא חזרו בקהלים, ולא לקבוץ אחיהם הגולים.
 אבל בהתחברות עונותיהם על עונות אבותיהם נתחייבו בגלות אחר, לא כגלות בבל אלא יותר קשה ויותר ארוך הרבה מאוד.

[גלות בית שני]

ואחרי שידעת זה, פקח עיניך וראה הכללים האלה נרמזים בדברי המוסר הזה איש לא נעדר. כי הנה אחרי שיעד שישבו בבבל כ"כ שנים, כמספר השמיטות שלא שמרו על הארץ, אמר והנשארים בכם והבאתי מורך בלבבם בארצות אויביהם, ר"ל שאותם שלא הלכו גולים לבבל, אבל גלו לארצות רבות, תהיה מארת ה' בהם שיתחדש בהם רכות הלב, מפחד החרב שיפחדו תמיד מפני אויביהם, עד שמפני זה ירדוף אותם קול עלה נדף, שמכהו הרוח ומוציא קול, ומאותו קול ינוסו בחושבם שהוא חרב האויב הבא עליהם להרגם. ולא די שינוסו, אבל גם יפלו ואין רודף, וכשלו איש באחיו וקרובו כמפני חרב. ר"ל כמו שיוכשלו מפני חרב האויב, עם היות שרודף אין, כלומר שאין רודף אותם אדם, ובזה הדרך לא תהיה להם תקומה מפני אויביהם.

ולרמז שיהיה הגלות ההוא ארוך מאוד ולא קצר כגלות בבל, אמר ואבדתם בגויים ואכלה אתכם ארץ אויביכם. וזה במיני חולאים משונים ובאורך זמן גלותם. ואומר והנשארים בכם יימקו בעוונם. להגיד שאותם שלא יעלו מגלות הראשון לירושלם בפקידה ההיא, לא יעלה על לבם שלזמן מועט יעשה להם ה' פקידה אחרת בארצות לגוייהם, כי שם יימקו בעוונם כל הגולים הם ובניהם ובני בניהם. לא בעבור השמיטות, כי כבר שבתה הארץ בעבורם, אבל יימקו בעוונם שאחזו בהם גם בארצות אויביהם. ואף בעונות אבותם אתם יימקו, ר"ל שגם כן יימקו בעבור העונות שעשו אבותיהם בהיותם בארץ קודם חורבן בית ראשון: עבודת כוכבים גילוי עריות ושפיכות דמים, ושאר העונות שהיו עושים, שבעבור העונות הראשונים והאחרונים יבואו בגלות המר והארוך הזה. **ויימקו** - נאמר על כרת הגוף.

השאלה הי'

באומרו והתוודו את עוונם ואת עון אבותם. ועם היותו מהראוי שבעבור שיהיה ישראל מודה ועוזב ירוחם, הנה אמר על הידוי ההוא אף אני אלך עמכם בקרי, והבאתי אותם בארץ אויביהם. ואחרי כן הכביד עונשם ורעתם אחרי הידוי יותר ממה שהיה בלתו.

השאלה הי"א

באומרו וזכרתי את בריתי יעקב וגו' והארץ אזכור והארץ תיעזב מהם. כי אם יזכור ברית אבותיהם וזכות הארץ, איך לא ירחם עליהם, ואמר שתיעזב מהם הארץ בהליכתם בגלות מעליה.

השאלה הי"ב

למה לא זכר האבות כפי זמנם, אברהם ראשונה ויצחק אחריו ויעקב בסוף. וזכר אותם בהפך יעקב ראשונה ויצחק אחריו ואברהם באחרונה, בהפך תולדותם.

השאלה הי"ג

למה באו כאן פסוקים סותרים זה את זה, כי הוא אמר וגעלה נפשי אתכם, וחזר ואמר לא מאסתי ולא געלתיים.

[והתוודו את עוונם]

מ וְהִתְוַדּוּ אֶת-עֲוֹנָם וְאֶת-עֲוֹן אֲבֹתָם בְּמַעַלְם אֲשֶׁר מָעְלוּ-בִּי וְאֶף אֲשֶׁר-הִלְכוּ עִמִּי בְּקָרִי :
מֵא אֶף-אֲנִי אֵלֶיךָ עַמִּים בְּקָרִי וְהִבֵּאתִי אֹתָם בְּאָרֶץ אֹיְבֵיהֶם
או-אִז יִכְנַע לְבָבָם הָעֵרֶל וְאִז יִרְצוּ אֶת-עֲוֹנָם :

תשובה לשאלות י-יב

בעבור שתכלית פקידת בית שני היה כמו שביארתי, והעיד עליו הנביא ירמיהו כדי שהעולים מבבל ישובו אל ה' ויתפללו אליו, יעד כאן הכתוב מה יהיה עניינם בזה, באומרו **והתוודו את עונם ואת עוון אבותם**, כי כן היו מתוודים בבית שני, כמו **ואתנה את פני אל האלהים לבקש תפלה ותחנונים**. ואמר דניאל **חטאנו עווינו פשענו רשענו וסרנו ממצוותיך וגו'**. וכן התודה נחמיה ועזריה גם כן. אך הפסוק מבאר ומפרש גנות הדור, באומרו **במעלם אשר מעלו בי** ר"ל שיתוודו ויצעקו חסידיהם אל ה' בעדם כמתחרטים מעונותיהם ומעונות אבותיהם, אבל אנשי הדור הוא לא יעזבו החטא כי תמיד יחזיקו בו ויהיו כטובל ושרץ בידו. וזהו **במעלם אשר מעלו בי**.

ואף ע"פ שהיו מתוודים, יחזיקו תמיד במעל ובחטא, ואף אשר הלכו עמי בקרי, כי מלבד העבירות העצומות שהיו ביניהם כמו שהיו באבותיהם, הנה היו מיחסים עונשיי ההשגחה למקרה, כאנשי בית ראשון. ומפני שלא היה הוידוי ההוא עם עזיבת החטא מהעם, אמר **אף אני אלך עמם בקרי**, ר"ל שמהפגעים והמקרים שיבואו לא ישמרם ה'.

ומלבד זה אותם אנשי בית שני לא יבואו בית ה', אבל יבואו בגלות אחר, ועל זה אמר באמת **והבאתי אותם בארץ אויביהם**. כי הנה מה שאמר לעיל **ואתכם אזרה בגויים והייתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה**, נאמר על הגלות הראשון שגלו על ידי נבוכדנצר. ואמרו כאן **והבאתי אותם בארץ אויביהם**, נאמר בלי ספק על אנשי בית שני שיבואו מחדש בארץ אויביהם לכלות פשע ולהתם חטאת מהעונות שעשו אבותיהם, שלא נתכפרו מהם. ולכך אמר **או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עוונם** כלומר, שאין להם לאנשי בית שני אלא אחד משני דרכים: אם שיעשו תשובה ויכנע לבבם הערל, ואז ירצו את עוונם, שיעזבו עוונם בהחלט, כי זה היה תכלית הפקידה כמו שביארתי; או שילכו בגלות אחר כמו שזכר.

והרמב"ן פירש **והבאתי אותם בארץ אויביהם**: או עד זמן שייכנע לבבם הערל, או זמן שירצו את עוונם באורך הגלות. כמו שאחז"ל (סנהדרין ד' צ"ט) אני ה' בעתה – אחישנה. אם זכו – אחישנה; לא זכו – בעתה.

[וזכרתי את בריתי... והארץ אזכור]

מב וזכרתי את-בריתי יעקוב ואף את-בריתי יצחק ואף את-בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור:

ואחרי שיעד על מה שיהיה בבית שני, חזר לדבר בגלות בבל שהיה הראשון. ואמר וזכרתי את בריתי יעקב, כלומר שאם יאמר אומר ואיך יגלה הקדוש ברוך הוא לעמו לבבל ולא יזכור להם זכות אבותיהם, לזה השיב ואמר: אלהי משפט ה', וצדק משמים נשקף. כי הוא יזכור להם את ברית יעקב שכל זכיותיו ראוי שיהיו על זרעו ועל יוצאי ירכו. ואף את בריתי יצחק, שהיה אפשר לי ליחס זכותו לזרע עשו שהיה גם כן בנו של יצחק, הנה אני לא אעשה כן, כי כל זכות יצחק איחס לישראל. ואף את בריתי אברהם אזכור, כי עם היות אפשר ליחסו לזרע ישמעאל ולבני קטורה ולזרע עשו שכולם יצאו מאברהם, הנה אני לא איחס זכות אברהם כולו אלא לישראל. אלא עם כל זה אזכור להם זכות ג' האבות כולם. הנה ג"כ אזכור הארץ, העלבון שעשו לארץ הקדושה בביטול השמיטות והיובלים. ולכן כפי שורת הדין, בהיות זכות האבות בעדם ועלבון הארץ כנגדם, יהיה מהמשפטים שהארץ תיעזב מהם ותירץ את שבתותיה בהשמה מהם, ר"ל שתיפרע אותם השמיטות והיובלים בהיותה שממה מהם. והם אחרי גלות בבל, שהיה מפני השמיטות - ירצו את עוונם, ר"ל שאר העונות שעשו, שלא בא עליהם גלות בבל, ירצו אותם בגלות אחר הארוך הזה. יען וביען במשפטי מאסו ואת מצוותי געלה נפשם. רומז אל שאר העבירות אשר עשו בזמן בית שני כמו שזכרתי, ובזמן בית ראשון.

ולפי שלא יחשבו מכל זה שלא יהיה להם עוד תקומה, ויכלו בגלות הארוך, הוצרך לומר ואף גם זאת תהיה בהם, כי כמו שייעדתי ברעות - כן אייעד בטובה הזאת. והוא, **שבחיותם בארץ אויביהם לא מאסתי ולא געלתי לכלותם**. כי אם היות שאמרתי למעלה **וגעלה נפשי אתכם**, לא יהיה המיאוס והגיעול בגבול כל כך שיגיע לכלותם ולהפר בריתי אתם, כמו שהם הפרו אותו, כי נצח ישראל לא ישקר ולא יכזב, כי אני ה' אלהיכם. וכמו שאני ה' לא שנית, כן אתם בני ישראל לא כיליתם.

ומפני זה גם באחרית הזעם אזכור להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים באותות ובמופתים להיות להם לאלהים. וכן אעשה בסוף הגלות הארוך הזה. וכמו שהנביא אומר **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות**.

הנה התבאר למה אחר והתוודו את עוונם, אמר והבאתי אותם בארץ אויביהם; ולמה אחר שאמר **זכרתי את בריתי יעקב**, אמר והארץ תיעזב מהם; ולמה זכר האבות שלא כסדר זמנם, באחרון החל ובראשון כילה.

והותרו בזה השאלות הי' והיא' והי"ב.

וכן התבאר שאין סתירה מאמרו לא מאסתיים ולא געלתיים, למאמר וגעלה נפשי אתכם.

והותרה בו השאלה הי"ג.

השאלה הי"ד

למה קיצר משה רבנו בנחמות במקום הזה, שאמר בלבד זכרתי להם ברית ראשונים וגו' ולא פירש שיגאלם. וכ"ש לדעת הרמב"ן, שאמר שהמוסר הזה נאמר על גלות בית ראשון, שיקשה מאוד למה לא פירש משה שיהיה הגלות שבעים שנה, וכמו שפירשו בביאור ירמיהו הנביא. הקצור קצרה נבואת אדונינו משה מנבואת ירמיה, שלא השיג מה שהוא השיג ויעד?

תשובה לשאלה יד

ואמנם למה קיצר משה בנחמות ולא יעד בגאולת ישראל מגלותם. הנה הוא לפי שהמוסר הזה לא נאמר על גלות בבל בלבד, כדברי הרמב"ן, ולזה לא הגבילו לשבעים שנה כמו שעשה ירמיה. אמנם לפי שראה שהיה הגלות ארוך ונמשך מאוד ומי יכילו, כי יתיאשו ממנו בני ישראל, לכך לא פירש כמה יארך.

עוד יש לי בזה טעם אחר. והוא, שבכאן היה מרע"ה מתרה בישראל על שמירת התורה והמצות, לכך הוצרך לאיים עליהם ביעדו כמה מהצרות רבות ורעות יבואו עליהם בעבור זה. ואילו היה מיעד אותם שאחרי ימים מועטים, שבעים שנה, ישוּבו לירושלם ויכלה עונשם, יהיה העונש נקל בעיניהם. לכך האריך במוסר להפחידם, וקיצר בנחמות להודיעם שהדבר קשה ומסוכן מאוד.

אמנם ירמיהו שראה אותם כבר גולים ונחרדים, חשש אולי יתיאשו מהטוב. לכך הוצרך להודיעם שישוב ה' לגאלם בזמן קרוב.

והותרה בזה השאלה הי"ד האחרונה.

ואחרי שהשלים אדון הנביאים כל התראותיו ביעודי בריתו, אמר אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. רצונו לומר שהברית הוא חיזוק לשמירת המצות האלוהיות שניתנו בסיני, והם הנזכרות בפרשת שלמעלה.

ואפשר לפרש אלה המשפטים והחוקים והתורות, על אלות הברית במוסר הזה, שהם בערכו יתברך חוקים שחקק וגזר אותם בחכמתו העליונה. שמי שיעבור על מצוותיו תקולל חלקתו בארץ, ושומר מצווה לא ידע דבר רע.

ובדרך המקבילים היו משפטים צדיקים, והם עקרי התורה שבכתב ושבעל פה. ועל זה אמר הנביא וגם אנכי נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, שלא אמר זה על חוקי התורה חלילה, אלא על הקללות ואלות הברית שייעד הקדוש ברוך הוא על העוברים על מצוותיו ותורתו, כי אותם הם חוקים לא טובים.